

מכון האוניברסיטה הפתוחה
לחקר יחסי חברה-צבא

The Open University Institute
for the Study of Civil-Military Relations

קובי מיכאל

כשהגנרלים לובשים חליפות – נתיבי הפוליטיזציה של צה"ל וחולשת הפיקוח האזרחי – מתהליך אוסלו למלחמת שבעה באוקטובר

הקדמה

מלחמת שבעה באוקטובר ומה שהתחולל בעקבותיה העצימו את המשבר ביחסי דרג מדיני-דרג צבאי בישראל. את שורשי משבר האמון בין הדרגים, כשהדרג המדיני מובל על ידי ראש הממשלה נתניהו, אפשר לזהות כבר בממשלת נתניהו הראשונה שהוקמה ב־1996. הפיקוד הבכיר של הצבא נתפס בעיני הדרג המדיני כמזוהה עם תהליך אוסלו, מעורב בו ומחויב לו, בעוד הדרג המדיני הסתייג מהתהליך וראה בו מהלך היסטורי שגוי ומסוכן לישראל.

בחירות 1999 עמדו בסימן הקמת מפלגת המרכז בהובלת האלוף במיל' יצחק מרדכי והרא"ל במיל' אמנון ליפקין-שחק, שהיה מזוהה אולי יותר מכל קצין אחר עם תהליך אוסלו. ליפקין-שחק שהחל את דרכו הפוליטית סמוך לפרישתו מתפקיד הרמטכ"ל והיה אמור להוביל את מפלגת המרכז, עד להחלפתו על ידי מרדכי, טבע את הסיסמה: "נתניהו מסוכן לישראל". נתניהו הובס בבחירות 1999 ושב לשלטון בבחירות 2009.

במהלך שנות כהונתו כראש ממשלה חווה נתניהו מספר פעמים התנהלות לעומתית של הדרג הצבאי ומצא עצמו בעימותים חריפים ולעתים גם יצריים עם הרמטכ"לים. כך היה בשנת 2012 כשנתקל בהתנגדות מצד ראשי מערכת הביטחון כולם לתקיפת איראן, בשנת 2015 כשנתגלעו חילוקי דעות בינו לבין הרמטכ"ל גדי איזנקוט בכל הנוגע לדרך הטיפול הנדרשת לדיכוי אינתיפאדת הסכינים, בפרשת אלאור אזריה (2016), בפרסום מסמך אסטרטגיית צה"ל (2015 ו-2018) ועוד.

המשבר בין הדרגים הגיע לשיאו במהלך שנת 2023, שנת המחאה הציבורית הנרחבת נגד הרפורמה/ההפיכה המשפטית, כשלטענת הדרג המדיני, הדרג הצבאי כשל בטיפול המתחייב באנשי המילואים שאיימו בהפסקת התנדבותם לשרת. בעיני הדרג המדיני נתפס האיום כהמרדה, קריאה לסרבנות וסיכון ביטחוני בשל פגיעה אפשרית בכשירות צה"ל.

החוץ המקשר בין כל האירועים המשבריים ביחסי הדרגים הוא בזיהויו של הדרג הצבאי הבכיר על ידי הדרג המדיני, ברוב המוחלט של השנים בהובלת ראש הממשלה נתניהו, כמוטה פוליטית וכשחקן המשפיע על המרחב הפוליטי בהתנהגות לעומתית כלפי הדרג המדיני, ובחלק מהמקרים אף כגורם המזוהה עם האופוזיציה לממשלות נתניהו. למעשה, מדובר בפוליטיזציה של הצבא בעיני הדרג המדיני.

במאמר זה, אבקש לעמוד על הסיבות שהובילו לתהליכי פוליטיזציה של הצבא, כשראשית הצירים היא תהליך אוסלו, שהפך לנקודת מפנה בולטת בפוליטיקה הישראלית ומשקף את לב המחלוקת והשסע הפוליטיים בחברה הישראלית. מרכזיותה של הזירה הפלסטינית בהווה הביטחונית והפוליטית בישראל ומקומו של הצבא בתהליך אוסלו מראשיתו, עומדים בבסיס הבחירה להתמקד בשלושת העשורים האחרונים המשמעותיים האלו, שבמהלכם התעצמו המשברים ביחסי הדרגים, כשהצבא מצא עצמו בליבת הוויכוח הפוליטי בישראל.

בין צבאיות למדינאות – מהות יחסי הדרגים

בכל ניסיון להפריד את הצבא מהמעשה המדיני יש משום היתממות או חוסר הבנה. הצבא הוא שחקן פוליטי בהגדרה, מכיוון שהמעשה הצבאי הוא לעולם חלק מהמעשה המדיני. מאחר שהמעשה הצבאי אינו מתחולל בחלל ריק, אלא במפגש בין הדרגים – המדיני והצבאי – ובשיח ביניהם, ומכיוון שתכליתו היא לשרת את התוחלת והתכלית המדינית, הרי שהדרג הצבאי בהכרח מעורב גם בתהליכי עיצוב המדיניות וקבלת ההחלטות.

בעצם המעורבות אין בעיה, שהרי בין הדרגים קיים שיח שבמהותו הוא "דיאלוג לא שוויוני", במונחיו של אליוט כהן.¹ המעורבות אפילו מתחייבת כשעל הדרג הצבאי חלה החובה להציג בפני הדרג המדיני את המהלכים הצבאיים הנדרשים לצורך מימוש התכלית המדינית ואת משמעותם. תכלית השיח בין הדרגים היא בירור המציאות בתהליך למידה דיאגנוסטית-אסטרטגית, על בסיס חיכוך בין החשיבה הצבאית לחשיבה המדינית ויצירת הקשר ומערכת מושגים משותפת. כל אלו נעשים במרחב שיח פתוח, נטול היררכיה.² כדי להבטיח מרחב שיח פתוח המאפשר תהליך למידה אפקטיבי משותף נדרשים שני תנאי יסוד: אמון ואחריות משותפת.³

לצד קיומו של מרחב שיח כזה ולצד נחיצותו, נדרשת בהירות נורמטיבית, חוקתית ומהותית בנוגע לגבולות שבין המדיני לצבאי ולכפיפות המוחלטת של הצבא לממשלה הנבחרת. לפיכך, מרגע שהדרג המדיני שקל את שיקוליו, החליט את החלטותיו והנחה את הדרג הצבאי לפעול, על הדרג הצבאי, גם אם לא נתקבלו דעתו או המלצותיו, למלא אחר ההנחיה המדינית במלואה וכלשונה. עליו לרתום את אחריותו המקצועית להפעלת הכוח הצבאי לצורך מימוש התכלית המדינית ברוח ההנחיה המדינית שקיבל. ההנחיה המדינית אמורה לשקף את עליונות החשיבה המדינית על החשיבה הצבאית,⁴ והיא מהותו של הפיקוח האזרחי, מעבר להיבט החוקי או הפרוצדורלי הכרוך בפיקוח האזרחי, הנוגע לעצם הכפיפות המוחלטת של הצבא לדרג המדיני.

במקום שבו מטושטשים הגבולות והדרג הצבאי מעורב במעשה המדיני מעבר להפעלת הכוח הצבאי ברוח הנחיית הדרג המדיני, ובמקרים שבהם הדרג המדיני כושל בהפעלת פיקוח אזרחי

1 אליוט כהן (2003). **הפיקוד העליון – אנשי צבא או מדינאים – מי ינהיג במלחמה?**, מטר, 2003.

2 קובי מיכאל, "כשל הלמידה במבחן ההתאמה בין מדינאות לצבאיות במאבק בטרור במזרח התיכון", **פוליטיקה – כתב עת למדע המדינה וליחסים בינלאומיים**, 25, קיץ 2016, האוניברסיטה העברית בירושלים, עמ' 99–136.

3 Bland, D. L. (1999). "A Unified Theory of civil-military relations" *Armed Forces & Society*, 26(1), 7-25.

4 קובי מיכאל (2008). **בין צבאיות למדינאות בישראל**, המכון לדיפלומטיה ולשיתוף פעולה אזרחי, אוניברסיטת תל אביב.

אפקטיבי על הצבא, עלולה המעורבות של הדרג הצבאי במרחב המדיני, שבהכרח משיק למרחב הפוליטי, להביא לפוליטיזציה של הצבא.

פוליטיזציה של הצבא משקפת מציאות שבה הדרג הצבאי הופך לשחקן מעורב המשפיע על המרחב הפוליטי, בין שבהתנהלות מול הדרג המדיני ובין שבמרחב הציבורי. פוליטיזציה של הצבא יכולה לבוא לידי ביטוי בכמה דרכים: בבחירה מדעת של הדרג המדיני להשתמש בצבא לצרכים פוליטיים (תהליך אוסלו כדוגמה בולטת) או בשל חולשת הפיקוח האזרחי; בחיבור של הצבא למרחב הפוליטי באמצעות שחקנים פוליטיים אחרים (מחאת 2023 כדוגמה בולטת) או באמצעות הצבא עצמו בבחירה מדעת (פגישותיו של האלוף אורן שחור עם ראש האופוזיציה שמעון פרס כדוגמה); או שלא מדעת להיכנס למרחב הפוליטי ולפעול בו במישרין או בעקיפין.

תהליך אוסלו בראשית הצירים

במאמר זה אבקש להתמקד בתהליך הפוליטיזציה שעבר הצבא מאז תחילתו של תהליך אוסלו ולהצביע על הגורמים שהובילו לפוליטיזציה ועל תרומתם של השחקנים השונים לכך. תהליך אוסלו הוא ראשית הצירים של מאמר זה בשל מרכזיותו והשפעתו על המרחב הפוליטי. הוא משקף את מחלוקת הליבה בפוליטיקה הישראלית, בשל משכו (שלושה עשורים); בשל מעורבותו העמוקה של הצבא בתהליך, מתחילתו בשלבי המשא ומתן, ובהמשכו בעצם פעילות בשטחים הפלסטיניים; ובשל מערכת הקשרים שטווה עם הרשות הפלסטינית ומחויבותו להיגיון ההסדרה המדינית עם הפלסטינים.

תחילתו של התהליך בשנת 1994, בבחירת הדרג המדיני, ראש הממשלה יצחק רבין, להעמיד את סגן הרמטכ"ל האלוף אמנון ליפקין-שחק בראש משלחת המשא ומתן הישראלית על הסכם "עזה ויריחו תחילה", המוכר גם כהסכם אוסלו א. רבין בחר להעמיד איש צבא בכיר בראש המשלחת הישראלית, הן מכיוון שייחס להיבט הביטחוני של ההסכמים את המשמעות הגדולה והחשובה ביותר, והן בשל העובדה שסמך על הצבא ועל סגן הרמטכ"ל יותר מאשר על אחרים במשרדי הממשלה. מעבר לכך, רבין ביקש להשתמש בצבא כמעין סוכן לגיטימציה לתהליך מדיני קונטרברסלי, בשל מעמד הצבא בחברה הישראלית והאמון הרב שהיא רוחשת לו.⁵ בעצם הבחירה והמהלך, תחילה צירף רבין את הצבא כשותף פעיל לתהליך מדיני, ואחר כך כמחויב לתהליך המדיני, ומכאן כמחויב לרשות הפלסטינית (תוצר של התהליך), לעצם קיומה ולחיזוקה.

מעורבותו העמוקה של הצבא בתהליך המדיני הפכה אותו בהכרח לצד בוויכוח פוליטי נוקב בחברה הישראלית, שחלק גדול ממנה התנגד לתהליך מראשיתו. מודל הצבא בישראל, המושתת בין היתר על צבא מילואים גדול, חשף את צה"ל ואת עשייתו בהקשר של התהליך המדיני לחלקים רחבים בציבור הישראלי, וכך קישר את משרתי המילואים לפעילות צבאית שבעיני מתנגדי התהליך נצבעה בצבעים פוליטיים.

כך גם באשר להחלטתו של ראש הממשלה אריאל שרון להטיל על הצבא את ביצוע ההחלטה להתנתקות מרצועת עזה ומצפון השומרון. המהלך העמיק את זיהויו של הצבא עם המרחב הפוליטי. ההחלטה (2005) שלא להאריך את שירותו של הרמטכ"ל משה (בוגי) יעלון בשנה נוספת בשל התנגדותו להתנתקות, מה שנתפס כהדחה, לצד ההחלטה למנות את האלוף דן חלוץ לרמטכ"ל, מה שנתפס כמינוי של פורום החווה (מקום התכנסותו של פורום המקורבים לראש הממשלה שרון בחוות השקמים), ביססו בקרב חלק גדול מהציבור את התחושה שהצבא מתגייס לקידום רעיון פוליטי השנוי במחלוקת ציבורית עמוקה.

המעורבות העמוקה של הצבא בתהליך אוסלו האיצה תהליך שהחל שנים ספורות לפני כן – המעבר מצבא הכרעה לצבא הרתעה והכלה. מה שהחל באופן מינורי במהלך האינתיפאדה

הראשונה (1987–1993) באמירתו של הרמטכ"ל דן שומרון שאת האינתיפאדה לא ניתן לדכא בכוח צבאי, הפך בהמשך ובהשפעת תהליך אוסלו לשינוי אסטרטגי ודוקטרינרי בצה"ל. צה"ל שנבנה כצבא הכרעה הגיע להכרה שתם עידן המלחמות הגדולות והבין-מדיניות בצבאות אויב מדינתיים, ומיקד את האתגר הצבאי בארגוני טרור ושחקנים לא מדינתיים.⁶

תובנה זו התכתבה עם מעורבותו העמוקה בתהליך המדיני ובמחויבותו לתהליך. וכך, בתהליך הדרגתי וממוסד, משתנה האסטרטגיה הצבאית. הדגש, שהתחיל באמירה "צבא קטן וחכם", מועבר לטכנולוגיה ומודיעין, לירי מנגד, להרתעה ובעיקר להכלה. הרעיון או ההיגיון של מלחמת מנע ננטש לחלוטין, וכך, ברבות השנים, סיכונים צמחו לאיומים. צבא היבשה צומצם ונוון, יסודות התמרון נשכחו ונחלשו, וצבא היבשה מצא עצמו עסוק עד צוואר במשימות שיטור בשטחים הפלסטיניים ובהתמודדות עם טרור כמשימה עיקרית. הכשל בא לידי ביטוי במלחמת לבנון השנייה (2006) ושיאו במלחמת שבעה באוקטובר.⁷

היבט פוליטי נוסף הוא הפיכתו של המתפ"ש (תיאום פעולות הממשלה בשטחים) מאז תחילתו של תהליך אוסלו לגורם מרכזי בניהול חיי היום-יום של האוכלוסייה הפלסטינית מול הרשות הפלסטינית שקמה מכוח הסכמי אוסלו ובאמצעות מנגנוני תיאום ושיתוף פעולה. בשנת 2001 הועבר למתפ"ש גם מנגנון התיאום הביטחוני בין צה"ל לבין כוחות הביטחון הפלסטיניים (המב"ש), שהוקם בעקבות הסכם "עזה ויריחו תחילה" (שלב א' בהסכמי אוסלו) והיה כפוף לסגן הרמטכ"ל ולמפקדי פיקוד הדרום והמרכז. וכך למעשה הפך המתפ"ש לזרוע ישראלית מרכזית משפיעה ביותר מול הרש"פ.

המתפ"ש אמנם כפוף לשר הביטחון, אולם הוא חלק בלתי נפרד מהצבא. מפקדיו בכל הרמות הם אנשי צבא, הכשרתם נערכת בבסיס הדרכה צבאי וראש המתפ"ש (בדרגת אלוף) הוא גם חבר המטה הכללי. מהות קיומו של המתפ"ש היא הדיאלוג עם הרשות הפלסטינית, ותחומי אחריותו מחייבים קשר הדוק מאוד עם בכירי הרש"פ. קשרים מקצועיים תכופים וקרובים הופכים גם ליחסים אישיים, האחריות הופכת ברבות השנים למחויבות אשר משפיעה על התרבות הארגונית ועל הגיונות הפעולה. אלו באו לידי ביטוי בין היתר בצורך לגנון על הרשות הפלסטינית, להסביר ולתרץ כישלונות תפקודיים שלה, לנהוג בסלחנות לחריגות חמורות של בכיריה ולהתעלם ממעורבותם העמוקה בשחיתות שלטונית, שחלקה לפחות נבע מעצם הקשרים עם ישראל. הרשות הפלסטינית נתפסה כהכרח קיומי שיש לפעול לחיזוקו ולתמיכה בו, גם במחיר התעלמות מכשליה או בהסברתם כצורך חיוני, כדי למנוע את קריסת התהליך המדיני.

אלו אינם עולים בקנה אחד עם הגיונות החשיבה והפעולה הצבאית, ובמקרים רבים אף משבשים אותם ומאלצים את הצבא לשקול שיקולים לא צבאיים ובעלי משמעות פוליטית, או לכל הפחות מצטיירים ונתפסים ככאלו בעיני חלק מהציבור וגם בעיני חלק ממשרתי הצבא.

נוסף על כך, פעולות השיטור של הצבא בשטחים הפלסטיניים ובמרחב איו"ש יוצרות מרחבי חיכוך עם מתדיינים ישראלים, בדגש על הקבוצות הקיצוניות יותר בהם, ומכאן קצרה מאוד הדרך להשתכשכות במרחב הפוליטי הקונטרוברסלי ביותר בחברה הישראלית.

⁶ להרחבה בעניין תפיסת ההכלה שהייתה שורש גם בצבא, ראו: קובי מיכאל, לימור רגב ודודי קמחי, "הכלה במקום הכרעה: הפנמת גבולות המיליטריזם הפוליטי בישראל", **עדכן אסטרטגי – כתב עת בין-תחומי לביטחון לאומי**, גיליון 3, כרך 24, אוקטובר 2020, עמ' 14–27.
<https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/sites/2/2022/12/%D7%94%D7%9B%D7%9C%D7%94-%D7%91%D7%9E%D7%A7%D7%95%D7%9D-%D7%94%D7%9B%D7%A8%D7%A2%D7%94-1.pdf>

⁷ חנן שי, "מהרתעה להכרעה: מה השתבש בצה"ל?", **אתר מידה**, 23 ביוני 2024.
<https://mida.org.il/2024/06/23/%D7%9E%D7%94%D7%A8%D7%AA%D7%A2%D7%94-%D7%9C%D7%94%D7%9B%D7%A8%D7%A2%D7%94-%D7%9E%D7%94-%D7%94%D7%A9%D7%AA%D7%91%D7%A9-%D7%91%D7%A6%D7%94%D7%9C>

המתח בין הדרג הצבאי לדרג המדיני גבר עם התפרצותה של אינתיפאדת הסכינים בשנת 2015, כשישאו בפרשת אלאור אזריה. הדרג הצבאי בהובלת הרמטכ"ל גדי איזנקוט ביקש להקפיד בהפרדה בין מבצעי הטרור לבין רוב האוכלוסייה הפלסטינית האזרחית. לפיכך, הוא נאלץ לעמוד מול לחץ של גורמים פוליטיים שדרשו פעולה נחושה ורחבה הרבה יותר, ובכלל זה גם נגד הרשות הפלסטינית, ולו בהענשתה או בהפעלת סנקציות נגדה. סוגיית אזריה הפכה במהרה, בין היתר בשל התנהלות ראש הממשלה נתניהו ואחרים מהדרג המדיני שנכנעו להלך הרוח של מה שנתפס בעיניהם "הבייס" הפוליטי, לוויכוח ערכי ופוליטי בין הדרג הצבאי לדרג המדיני⁸ והתדרדרה לכדי משבר אמון של ממש. הצבא, שהתעקש למצות את הדין עם אזריה, זוהה בעיני מי שראו באזריה קורבן, כשחקן פוליטי המייצג עמדות פוליטיות ופועל בשמן.

המציאות המשברית בזירה הפלסטינית לצד אתגרים שהתפתחו מול הזירה הצפונית והתפתחות תפיסת המערכה שבין המלחמות (מב"מ), וכן היערכות הצבא לתוכנית רב-שנתית (תר"ש) חדשה שהייתה אמורה לעצב את תהליכי בניין הכוח למול תרחישי ייחוס והתאמות מתחייבות באסטרטגיית צה"ל, הובילו להחלטתו של הרמטכ"ל איזנקוט לפרסם את מסמך אסטרטגיית צה"ל בשנת 2015 ונוסח מעודכן שלה בשנת 2018. גם רמטכ"לים קודמים, כמו שאול מופז ובני גנץ, הובילו עבודות מטה לעדכון אסטרטגיית צה"ל, אלא שאלו לא הסתיימו במסמכי אסטרטגיית צה"ל כדוגמת אלו שפרסם הרמטכ"ל איזנקוט.

מאחר שלא ניתן לנסח את אסטרטגיית צה"ל ללא הקשר מדיני ומבלי להגדיר את האינטרסים החיוניים של מדינת ישראל (מלאכתו המתחייבת של הדרג המדיני), הציג איזנקוט את האינטרסים החיוניים ואת ההקשר המדיני להבנתו ולפרשנותו. עצם פרסום המסמך העמיד את הדרג המדיני במבוכה, מאחר שלמעשה הוא כפה עליו דיון או התייחסות לאתגרים הביטחוניים והאחרים הניצבים בפני ישראל.

אף שאין לחשוד ברמטכ"ל איזנקוט שפעל ממניעים פוליטיים, לתוצאה של פרסום מסמכי אסטרטגיית צה"ל היו השלכות פוליטיות והיה בהן כדי להצביע על חולשת הפיקוח האזרחי.⁹ חולשת הפיקוח האזרחי התפתחה עוד שנים קודם לכן, ומדעת, כשהדרג המדיני פטר עצמו מפיקוח על תהליכי בניין הכוח של הצבא ועל גיבוש האסטרטגיה שלו. דוגמה בולטת לכך היא תוכנית "תנופה" של הרמטכ"ל אביב כוכבי, שלמעשה העמיד את הדרג המדיני בפני עובדה מוגמרת, והאחרון בחר שלא להפעיל את מרותו וסמכותו בהתערבות בתהליך גיבוש התוכנית ואישרה כלאחר יד כמעט.¹⁰

האצת תהליך הפוליטיזציה של הצבא – מחאות שנת 2023

אחד מהביטויים הבולטים לתהליך הפוליטיזציה של הצבא התרחש במהלך שנת 2023, שהייתה שנת מחאות ציבוריות נרחבות נגד הרפורמה/ההפיכה המשפטית בהובלת שר המשפטים יריב לוין. המחאות התרחבו ובשלב מסוים קבוצה גדולה של קציני מילואים מחיל האוויר, המודיעין, הסייבר ויחידות מיוחדות, איימו בהפסקת ההתנדבות למילואים (שם מכובס לסרבנות בעיני

8 יגיל לוי, "האירוע המכונן של פרשת אלאור אזריה", קריאות ישראליות – כתב עת רב-תחומי במדעי החברה והרוח, 1, ינואר 2022.

<https://www.kriot.co.il/%D7%94%D7%90%D7%99%D7%A8%D7%95%D7%A2-%D7%94%D7%9E%D7%9B%D7%95%D7%A0%D7%9F-%D7%A9%D7%9C-%D7%A4%D7%A8%D7%A9%D7%AA-%D7%90%D7%9C%D7%90%D7%95%D7%A8-%D7%90%D7%96%D7%A8%D7%99%D7%94>

9 מאיר אלרן, גבי סיבוני וקובי מיכאל (2016). אסטרטגיית צה"ל בראי הביטחון הלאומי, המכון למחקרי ביטחון לאומי, אוניברסיטת תל אביב.

10 להרחבה ראו: קובי מיכאל (2024). "אפילוג", עורכים: עפרה בן-ישי, יגיל לוי ורינת משה, תנופה ותורפה – קריאות חברתיות בדוקטרינה הצבאית של ישראל, פרדס, עמ' 299–318.

הדרג המדיני ומתנגדי המחאה). מחאת המילואימניקים שפעלו בשם דרגתם ותפקידם הצבאי ותחת האיום להפסיק את שירות המילואים שלהם, הכניסה את הנושא הפוליטי הבוער ביותר באותה תקופה אל המרחב הצבאי.

הדרג הצבאי היסס ושקל את דרכי התגובה ולבסוף בחר שלא לפעול נגד אותם אנשי מילואים. בבחירתו זו, וללא כל קשר לנימוקיו, סימן הצבא את עצמו כחלק ממחנה המתנגדים לרפורמה המשפטית.¹¹ בעיני תומכי המחאה, הפך הצבא למעין "שומר סף" של הדמוקרטיה הישראלית, תוך כדי חריגה מוחלטת מייעודו.

אף שהפיקוד הצבאי העליון הבין את המשמעות המסוכנת של התוצאה, הוא כשל בטיפול בבעיה. עקב כך, התעצם והתרחב משבר האמון בין הדרג המדיני לדרג הצבאי, כשהדרג המדיני מזהה את הצבא כלעומתו וכמי שפועל נגדו באמצעות תמיכה, ולו עקיפה, במחאה הציבורית נגד הממשלה.

מתקפת שבעה באוקטובר

במציאות של משבר אמון קשה ביניהם, מגיעים הדרגים המדיני והצבאי למתקפת שבעה באוקטובר, שהציפה באחת את עומק הכישלון הקונספטואלי שהיו שותפים לו שני הדרגים כאחד. את הסיבות לכישלון הקונספטואלי של הדרגים יש לחקור. אלא שבנוגע לכישלון הדרג הצבאי, לא יהיה מופרך להניח שלתפיסתו ולהעדפתו את ההכלה, ההסדרה והתהליך המדיני על פני מיטוט שלטון החמאס, או למצער, לשלילת יכולותיו הצבאיות במהלך צבאי עצים, הייתה השפעה גם על פירוש המציאות וכינון הקונספציה. המחויבות לתהליך המדיני ושעבוד האסטרטגיה והחשיבה הצבאית לעקרונות ההכלה וההרתעה,¹² שיבשו את החשיבה הצבאית וכנראה גם את ניתוח המודיעין ופירושו.

במהלך המלחמה ובצל משבר האמון המעמיק בין הדרגים, בלטו כמה התבטאויות של קציני צבא בכירים, שאך הוסיפו שמן למדורה והעידו על בלבול יוצרות בסדרי היחסים בין הדרגים ותקינותם. אחד מהביטויים הבולטים והצורמים לתהליך הפוליטיזציה שעבר הצבא היה נאוומו המפורסם של מפקד אוגדה 98 דאז, תא"ל דן גולדפוס, נאום שנקרא מהכתב, ובו נקרא הדרג המדיני להיות ראוי לצבא.¹³ אמירה זו היא שיבוש מוחלט של יחסי דרג מדיני-דרג צבאי, והעדר תגובה נחרצת מצד הדרג המדיני הוא ביטוי לחולשת הפיקוח האזרחי.¹⁴

אמירה זו של תא"ל גולדפוס היא חלק מרצף התבטאויות לעומתיות של הדרג הצבאי, שבאו לידי ביטוי בהצהרות דובר צה"ל ובדברי הרמטכ"ל לים הלוי, שהתנגד פומבית לכיבוש רצועת עזה והחלת

11 להרחבה ראו: לפירוש, ובכלל זה דוגמאות להתנהלות לעומתית והתבטאויות בעייתיות כלפי הדרג המדיני, ראו: קובי מיכאל וגבי סיבוני, "צה"ל והמחאה: צבא הגנה לישראל ולא 'צבא הגנה לדמוקרטיה'", **מבט על**, 1176, המכון למחקרי ביטחון לאומי, אוניברסיטת תל אביב, 3 בספטמבר, 2023. [/https://www.inss.org.il/he/publication/idf-protests](https://www.inss.org.il/he/publication/idf-protests)

12 חנן שי, "מהרתעה להכרעה: מה השתבש בצה"ל?", **אתר מידה**, 23 ביוני 2024. <https://mida.org.il/2024/06/23/%D7%9E%D7%94%D7%A8%D7%AA%D7%A2%D7%94-%D7%9C%D7%94%D7%9B%D7%A8%D7%A2%D7%94-%D7%9E%D7%94-%D7%94%D7%A9%D7%AA%D7%91%D7%A9-%D7%91%D7%A6%D7%94%D7%9C>

13 יניב קובוביץ', "הלוי נזף במפקד האוגדה שקרא למנהיגים 'להיות ראויים' לחיילים", **הארץ**, 15 במרץ 2024.

<https://www.haaretz.co.il/2024-03-15/ty-article/0000018e-480f-d2fb-a7de-f9ff557c0000>

14 להרחבה בנושא ולפירוש נרחב של דוגמאות להתנהלות לעומתית של הצבא והתבטאויות בעייתיות שלו כלפי הדרג המדיני, ראו: גבי סיבוני, וקובי מיכאל, "האיזון שהופר: המדרון החלקלק של יחסי דרג מדיני-דרג צבאי", **פרסומי מכון ירושלים לאסטרטגיה וביטחון**, 11 בפברואר 2025.

[/https://jiss.org.il/siboni-michael-political-military-balance](https://jiss.org.il/siboni-michael-political-military-balance)

ממשל צבאי כהעדפת הדרג המדיני, ומחליפו אייל זמיר, שבאחת משיבות הקבינט האחרונות אף הרעים בקולו בהתייחסותו לחלוקת הסיוע ההומניטרי בידי חיילי צה"ל כשאמר בהתרגומו: "לא יקום ולא יהיה". אין המדובר כאן בענייני נימוסין לשמם ואפילו לא בכבוד שעל דרג מקצועי ממנה לרכוש לדרג מדיני נבחר שמינה אותו; מדובר בחריגה מוחלטת מעקרונות יחסי הדרגים וכפיפות מוחלטת של הדרג הצבאי לדרג המדיני, בהפרת עקרונות הדיאלוג הלא-שוויוני¹⁵ ובה בעת בחולשה מהותית של הפיקוח האזרחי, שהדרג המדיני בחר שלא לממש או להפעיל.

על אלו יש להוסיף את האופן שבו התנהל הדרג הצבאי מול הממשל האמריקאי, שהיה ביקורתי ועוין לממשלת ישראל ואף קרא לחברה הישראלית להחליף ממשלה נבחרת. מאחר שהממשל האמריקאי נתפס כעוין, הן בעיני הדרג המדיני והן בעיני תומכי הממשלה, הרי שהתנהלותו של הדרג הצבאי מול הממשל האמריקאי נתפסה כחתרנות תחת הדרג המדיני. התנהלות הצבא נעשתה בגיבוי מוחלט של שר הביטחון יואב גלנט, שנתפס גם הוא כלעומתי לראש הממשלה נתניהו.¹⁶ הצבא סומן כשחקן פוליטי שאינו מקבל את מרות הממשלה.

אחד מהביטויים האבסורדיים לתופעה היה בדרישתו של מזכיר המדינה האמריקאי אנתוני בלינקן להיפגש בארבע עיניים עם הרמטכ"ל הרצי הלוי, דרישה שלא הייתה באה לעולם לולא נרקמו יחסים קרובים מאוד בין הממשל האמריקאי לבין הפיקוד הבכיר של צה"ל. נתניהו דחה בנחישות את דרישתו של בלינקן, אך הצלקת כבר נחרטה ומשבר האמון בין הדרגים אך העמיק כשיחסי הדרגים זוהמו בפוליטיזציה, שאחריה האצת התפטרות הרמטכ"ל.

סיכום

כשסגן הרמטכ"ל המכהן מחליף את מדי הצבא בחליפת המדינאי בשליחות הדרג המדיני, הצבא הופך למעורב בתהליך המדיני ומחויב לו. כשהדרג המדיני משתמש בדרג הצבאי כשותף פעיל למעשה המדיני לצורך ביסוס הלגיטימציה הציבורית לתהליך, נפרץ נתיב הפוליטיזציה. הנתיב התרחב ברבות השנים גם בשל השינוי שחל במאפייני החשיבה הצבאית, שהושפעה מהמעורבות העמוקה בתהליך המדיני, מה שהוביל למעבר של צה"ל מצבא הכרעה לצבא הכלה והרתעה המקדש את היגיון ההסדרה. התפתחות המתפ"ש כגורם מוביל ומשפיע בכל הנוגע לתיאום עם הרש"פ ולשיתוף פעולה איתה ועובדת היותו חלק בלתי נפרד מהמערכת הצבאית, החדירה בהכרח שיקולים מדיניים-פוליטיים לחשיבה הצבאית בכל הנוגע לזירה הפלסטינית. משימות השיטור של צה"ל בשטחים הפלסטיניים ותפקידו המרכזי בתהליך ההתנתקות מסגרו את הצבא בעיני חלק מהציבור כשחקן משפיע בזירה הקונטרוברסלית ביותר בהווה הישראלית.

הדרג המדיני פטר את עצמו לאורך השנים ממעורבות ומהשפעה על תהליכי בניין הכוח ועיצוב אסטרטגיית צה"ל והרחיב את האוטונומיה לדרג הצבאי אל מעבר לאוטונומיה הפרופסיונלית הקשורה לאופן הפעלת הכוח הצבאי. במעשיו אלו, הוא החליש את הפיקוח האזרחי המהותי על הצבא. חולשת הפיקוח האזרחי באה לידי ביטוי גם באופן השגוי שבו בחר הצבא לטפל במחאת המילואימניקים במהלך שנת 2023 וכן בהתעלמות הדרג המדיני מהתבטאויות חריגות של קציני צבא בכירים,¹⁷ ובכללם הרמטכ"ל הלוי וזמיר במהלך מלחמת שבעה באוקטובר. כל אלו האיצו את תהליך הפוליטיזציה של הצבא, כשזה הופך לשחקן פעיל ומשפיע בזירה הפוליטית.

15 אליזת כהן (2003). הפיקוד העליון: אנשי צבא או מדינאים – מי ינהיג במלחמה?, מטר.

16 איתי אילנאי, "המבצעים הדרמטיים שבהם עדכנה ישראל את ארה"ב – ואלה שלא", ישראל היום. (התחקיר פורסם במוסף סוף השבוע של העיתון בשני חלקים – ב' 16 בינואר וב' 23 בינואר 2025)

<https://www.israelhayom.co.il/magazine/shishabat/article/17165402>

17 לפירוט, ובכלל זה דוגמאות להתנהלות לעומתית והתבטאויות בעייתיות כלפי הדרג המדיני, ראו: קובי מיכאל וגבי סיבוני, "צה"ל והמחאה: צבא הגנה לישראל ולא 'צבא הגנה לדמוקרטיה'", מבט על, 1176, המכון למחקרי ביטחון לאומי, אוניברסיטת תל אביב, 3 בספטמבר, 2023.

<https://www.inss.org.il/he/publication/idf-protests>

תהליכי הפוליטיזציה של הצבא העמיקו את משבר האמון בין הדרגים בכל הנוגע לאמון של הדרג המדיני בדרג הצבאי. מתקפת שבעה באוקטובר נצרכה בתודעה הציבורית ככישלון מודיעיני וצבאי מחפיר וטראומטי. מפקדי הצבא בדרגים הבכירים הכירו בכישלון, כאבו אותו וקיבלו על עצמם אחריות. הדרג המדיני התקשה להודות בכישלון וסירב לקבל על עצמו אחריות, להוציא אמירות חלולות ולא מחייבות. הודאת הדרג הצבאי בכישלון וקבלתו את האחריות פתחו בפני הדרג המדיני נתיב מילוט נוח מהודאה בכישלון וקבלת אחריות, וחמור מכך – הדרג המדיני גם התנער מכל סוג של אחריות משותפת ומגיבוי הדרג הצבאי.

בחוסר האמון ובריסוק האחריות המשותפת, נעדרו שני תנאי היסוד ההכרחיים לניהול מרחב שיח פתוח בין הדרגים ולתהליך למידה משותף, שתכליתו בירור נוקב של ההקשר, ניסוח התכלית האסטרטגית והתוחלת המדינית הרצויה, והתאמת המעשה הצבאי למימושן של השתיים. מה שהיה אמור להיות מרחב שיח פתוח, הצטמצם למרחב שיח סגור, מוגבל ואפוף חשדנות הדדית, כשהיחסים בין הדרג המדיני הצבאי מתדרדרים אל משבר שאחריתו מסוכנת משידענו עד כה.

פרופ' קובי מיכאל הוא עמית מחקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל-אביב, במכון משגב ובמרכז הבינלאומי ללימודי שיטור וביטחון אוניברסיטת סאות' וילס בריטניה